

אישה עם מסכה (ציור: לורנצו ליפי, המאה ה-17)

האישה במסכה

התחפושת כנשקה של האישה החלשה

א ביה, בנו של ירבעם מלך ישראל, חלה. המלך הורה לאשתו: "קומי נא והשתנית ולא ידעו כי את אשת ירבעם והלכת שלו [אל שילה] הנה שם אחיה הנביא [...] הוא יגיד לך מה יהיה לנער" (מלכים א יד, א-ג). לדעתו של פרשן המקרא רד"ק, עשה ירבעם כך "לפי שידע כי אחיה היה שונא אותו לפי שסר מאחרי ה'", והדרך היחידה, לדעתו, לקבל מן הנביא תשובה, שאין בה כל פנייה, היתה באמצעות אישה המשנה את הופעתה. מזימתו לא צלחה, אך המחשבה כי ניתן להשיג באמצעות התחפושות מה שקשה להשיגו בדרך אחרת, משותפת לכמה מדרשים שעניינם בדמויות מקראיות ולכמה סיפורים מעולמם של החכמים.

במאמר קצר זה נעסוק רק בנשים במסכה, אף שאפשר היה להרחיבו גם למסורות על אודות גברים המשנים את הופעתם למטרה זוהי, ודי אם נזכיר, רק כדי לשבר את האוון, את יעקב העוטה את בגדי עשו ואת אליהו הנביא המופיע בלבוש של חיל רומאי בסיפור התלמודי (עבודה זרה, יח א).

תמר כלת יהודה (ציור: לידיה קוזניצקי, מתוך: ציורי התנ"ך, 2007)

החשיכה. אמנם בין רות לבועז לא אירע דבר, אך עצם ההגעה בלילה – לאחר שרות רחצה, סכה את גופה בכשמים ואף לבשה בגד מיוחד (רות ג, ג) ובעת המפגש אף דבקה בבועז וגילתה את מרגלותיו (שם, פסוק ז) – מותירה בלב הקורא תחושה עמומה של פקפוק באשר לאירועים, כאילו המגילה מגלה טפח אך מסתירה טפחיים. כנגד תחושה זו מקפידים המדרשים להילחם על ידי הקביעה כי בועז נשבע שיתגבר על יצרו, שבועה שקיים במלואה (ויקרא רבה כג, יא ועוד). מתברר אפוא כי לאה (ששיתפה פעולה עם לבן אביה), תמר, בתו של לוט ורות (בעידודה של נעמי) – כולן השיגו בעל או פרי בטן באמצעות מסכות מסוגים שונים.

ביטוי נוסף לשורה זו של העמדות פנים ותחפושות במשפחתו של דוד נמצא במסורת מאוחרת, המופיעה בחיבור הקרוי "ילקוט המכירי", מעשה ידי מלקט בצרפת של המאה ה-14. המלקט, ר' מכיר אבא בן מרי, מביא בשם "מדרש" מסורת ארוכה, שעיקרה ביחסים שבין ישי, אביו של דוד, לבין אשתו ושפחתה. בשל סיבה מן הסיבות פרש ישי מאשתו למשך שלוש שנים, "אך לאחר שלוש שנים היתה לו שפחה נאה ונתאוה לה. אמר לה: 'בתי תקני עצמך [התלבשי והתבשמי כראוי] הלילה כדי שתכנסי אליי'. הלכה השפחה ואמרה לגבירתה: 'הצילי עצמך ונפשי ואדוני מגיהנום'. אמרה לה: 'מה טעם?' שחה לה את הכול, אמרה לה: 'בתי, מה אעשה שהיום שלוש שנים לא נגע בי?' אמרה לה: 'אתן לך עצה, לכי תקני עצמך ואף אני כך. ולערב כשיאמר 'סגרי הדלת' תכנסי את ואצא אני'. וכך עשתה. לערב עמדה השפחה וכיבתה את הנר, באה לסגור את הדלת, נכנסה גבירתה ויצאה היא, עשתה עמו [אשת ישי] כל הלילה ונתעברה מדוד" (ילקוט מכירי לתהילים קיח).

כשנולד דוד, ממשיכה מסורת זו ואומרת, נחשדה האם בניאוף, שהרי איש לא ידע על שהתרחש בינה לבין ישי, ועל כן נשלח פרי בטנה, דוד, להיות רועה צאן במדבר, ואף לא הוזמן לזבח המשפחה שנערך לכבוד שמואל, אשר בא למשוח מלך מבין בניו של ישי (שמואל א טו, יא). יסודותיה של מסורת זו לא הובהרו עד תום. ייתכן שבסיס הדברים הוא בפסוק מספר תהילים, שחיבורו מיוחס למלך דוד: "הן בעוון חוללתי [נולדתי] ובחטא יחמתני אמי" (נא, ז), או אפשר שיש כאן ביטוי לפולמוס, שהיה בו משהו מן הלעג, אודות כשרותה של משפחת דוד, אשר בין צאצאיו יש למנות גם את הנשיא בארץ ישראל בתקופת חז"ל ואת ראש הגולה בכבל באותם ימים. בין כך ובין כך, בעקבות גבירה שהתחפשה לשפחתה בא לעולם, לפי מסורת זו, דוד.

התחפשות לשם הימנעות מהולדה

אם נעבור מן הסיפור המקראי ומדרשיו אל עולמם של חכמים, נגלה כי גם כאן ההתחפשות היא כלי נשקה של האישה החלשה, שרק בדרך זו יכולה להשיג את מטרתה. אך בניגוד למסורות

התחפשות במשפחת בית דוד

בשורשי משפחתו של המלך דוד נמצא במקרא ובמדרשיו שורה של העמדות פנים, החלפת זהויות ואף התחפשות. אבי שבט יהודה, שבטו של דוד, הוא מצאצאי לאה, אשר הובאה בעורמה אל יעקב בחסות החשיכה תחת אחותה רחל (בראשית כט, כג-כה), ואבי משפחתו, פרץ, בא לעולם לאחר מפגש בין יהודה לבין מי שנראתה בעיניו כ"זונה" שישבה בדרך תמנתה (שם לה, יד). הייתה זו כלתו, תמר, שנאלצה להעמיד פני אישה מופקרת כדי לזכות בצאצא, לאחר שיהודה לא קיים את הבטחתו להשיאה לבנו שֶׁלָה. התורה מתארת במפורש כיצד תמר הסירה את בגדי אלמנותה והתכסתה בכגדי זונה. רק באמצעות המסווה והתרמית עלה בידי האישה החלשה לפרוץ את החומה שיהודה ביקש ליצור סביבה.

מן הצד הנשי שבמוצאו של דוד מצאנו את המסורת הבוטה על בתו הבכירה של לוט, אשר באה במסווה השכרות אל אביה בחשכת הלילה כדי להוליד ממנו את מואב, ואת המסורת העדינה יותר על המפגש בין רות המואבייה ובעוז בגורן בחסות

אישה אנגלית במסכה (איור: enceslaus Hollar, 1644)

אישה במסכה (מתוך: Album Amicorum of a German Soldier, 1595)

זיכרך אותם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו" (משנה, יבמות ו, ו). מסתבר שרבי חייא אחז בדעה הנזכרת ראשונה במשנה, אך כשמדובר היה באשתו שלו – סבר אחרת, ובאטימות לב לא נענה לבקשתה. גם תגובתו לאחר שנודע לו שהיא מצאה דרך שלא להתעבר תואמת התנהגות זו: "אמר לה: לו לפחות ילדת לי כרס אחרת" (בבלי, שם), היינו: "מי ייתן שלא שתית ותלדי לי עוד כרס אחד שני בני" (רש"י). דומה שהמספר מבין ללבה של האישה המתייסרת ובדבריו נשמעת נימה של הזדהות עם צערה וכאבה, אך אין הוא יכול להושיע לה אלא באמצעות ההערמה שיש בה מן האירוניה המרה, במיוחד אם משווים את הסיפור אל התקדימים המקראיים שהוזכרו לעיל, שבהם ההתחפשות הביאה תמיד דווקא להתעברות.

השטן מתחפש לאישה

ועוד מצאנו בספרות החכמים, במעין "הפוך על הפוך", גם את ההתחפשות לאישה כדי להערים על גבר ולהעמיד אותו מול פיתוי, והכול כדי לבחון את טיבו. כוונתי למסורת אודות השטן המבקש להפיל בפח הפיתוי שני חכמים גדולים, רבי עקיבא ורבי מאיר, וזאת על ידי הופעה בפניהם בדמות של אישה. על

שראינו לעיל שעסקו בנשים שזכו לצאצאים, מסורת מיוחדת בתלמוד הבבלי מספרת על היפוכו של דבר, על אישה שביקשה דווקא להימנע מהולדה, דבר שבעלה לא הסכים לו. מדובר ביהודית, אשתו של רבי חייא בר אבא, מן הנשים הבודדות בתלמוד הבבלי ששמן נמסר לנו. על יהודית זו מסופר שילדה שני זוגות של תאומים, זוג בנים (יהודה וחזקיה) וזוג בנות (טוי ופזי) – מן הסתם אירועים לא קלים מבחינה פיזית. התלמוד אף מוסיף ומגלה, כי היה פער של זמן בין לידת יהודה לחזקיה, דבר שבוודאי הוסיף לייסוריה של היולדת. נראה שבשל עובדה זו ביקשה יהודית שלא ללדת יותר, אלא שבעלה לא נענה להפצרותיה (קידושין יב ב) עד שנאלצה לאחוז בנשקה של האישה החלשה – בתחפוש. התלמוד מספר כי: "יהודית, אשתו של רבי חייא, היה לה צער לידה. שינתה את בגדיה ובאה לפני רבי חייא ואמרה: 'האם האישה מצווה על פרייה ורבייה?', אמר לה: 'לא'. הלכה ושתתה סם של עקריות" (יבמות סה ב והמקור ארמיו). התלמוד לא מסתיר את מערכת היחסים הקשה ששררה בין בני הזוג על רקע זה ועל בסיס מחלוקת בספרות הזו"ל באשר לחובתה של האישה ללדת: "האיש מצווה על פרייה ורבייה, אבל לא האישה; רבי יוחנן בן ברוקה אומר: על שניהם הוא אומר:

מסכת תיאטרון מהתקופה הרומית (מזיאון הלובר)

פיפס של מסכות תיאטרון

לערייות. ההצלחה (החלקית) בסיפור זה היא של השטן, ורק התחפושת לאישה היא שסייעה לו.

סוף טוב הכל טוב?

ואחרונה, סיפור נוסף, הפעם על דמות אנונימית, העוסק אף הוא בהחלפת זהויות בתחום שבינו לבינה, ומעלה בזיכרונו של הקורא את הסיפור על אשת ישי ובעלה. וכך מסופר במדרש על אדם אחד שהתאוה לאישה כלשהי וביקש לשכב עמה. נראה שהייתה כאן יותר דרישה מאשר בקשה, ואותה אישה נאלצה לצאת מן המצב שאליו נקלעה בדרך מיוחדת. היא קבעה פגישה עם אותו אדם ("אמרה לו לאיזה מקום תלך") והסיפור ממשיך: "מה עשתה האישה? הלכה ואמרה לאשתו [של אותו אדם], והלכה אשתו לאותו מקום ונזקק לה [בעלה]. אחר כך תוהה בו וביקש למות. אמרה לו אשתו: 'מפתח אכלת ובכוסך שתית'" (במדבר רבה ט, ג). כאשר שב האדם לביתו והתחרט על המעשה, ומן הסתם שיתף את אשתו בתחושותיו, היא הרגיעה אותו ורמזה לו בלשון נקייה כי היא הייתה זו שעמה קיים יחסי מין (מן הסתם בחסות הלילה או בתחפושת כלשהי).

השימוש בהזכרת פת לחם וכוס לעניין שבינו לבינה נפוץ מאוד כבר במקרא (השוו בראשית לט, פסוקים ו, ט) ומופיע גם לא אחת בספרות חז"ל, ודי אם נזכיר את מאמרם "אל ישתה אדם בכוס זו וייתן עיניו בכוס אחרת" (נדרים כ ב), כשהכוונה למי שמקיים יחסים עם אחת אך בליבו חושב על אחרת. דומה כי גם הקביעה כי "בשלושה דברים אדם ניכר בכיסו ובכוסו ובכעסו" (תנחומא קרה, יב) עניינו לאו דווקא בשתיית יין אלא באחת מן הדרכים לעמוד על טיבו של גבר: ענייני ממון (פזרנות, קמצנות וכו'), טמפרמנט אישי ("כעסו") והיחס לנשים ("כוסו"). מתברר כי גם הלשון נזקקת לתחפושות.

נשותיהם של שני חכמים אלו נודע לנו מסיפורים שונים, כגון הסיפור על אשתו של רבי עקיבא ששלחה אותו ללמוד בבית המדרש במשך תקופה ארוכה, כדי שיעלה במעלות התורה וייעשה לתלמיד חכם (נדרים נ א), ומסורות שונות על אשתו של רבי מאיר, שמקורות רבים קוראים לה בשם ברוריה, תלמידת חכמים בפני עצמה (מדרש משלי לא, י ועוד). לא סופר לנו על מהמורות דברים שבינו לבינה בחייהם של שני חכמים אלו, ואולי זה היסוד למסורת ששני אלה לא יכולים היו להבין, גם אם לא לאשר או להסכים, למניעתיהם של "עוברי עבירה" שנכשלו בתחומים שבינו לבינה. על שניהם נאמר שנהגו ללעוג על אנשים אלו (קידושין פא א), עד שלמדו את הלקח בסיועו של השטן:

רבי מאיר היה מתלוצץ ולועג לעוברי עבירה. יום אחד נדמה לו השטן כאישה בצד זה של הנהר. לא היתה מעבורת, אחז בחבל והיה עובר. כשהגיע לאמצע החבל עזב אותו השטן, אמר: "אם לא היו מכריזים ברקיע 'היזהרו רבי מאיר ותורתו', כבר לא היה לחייך שום ערך [מילולית]: רמך היה שווה שתי מעות בלבד". (קידושין, שם והמקור ארמי)

סיפור זהה, מילה במילה, מסופר גם על רבי עקיבא. האישה שנראתה לשני החכמים מצדו האחר של הנהר הביאה אותם למעשה פזיו של ניסיון לעבור לא באמצעות כלי שייט, המעבורת, אלא באמצעות החבל שאליו נקשרה המעבורת. לולא הוזהר השטן ממרומים שלא לפגוע בחכמים אלו (מן הסתם בשל תורתם) מי יודע כיצד היה נגמר הסיפור. בכל מקרה הלקח ברור: אין לך אדם המחוסן מפני החטא המיני. גם תלמיד חכם גדול עשוי להיכשל ואין לגלג על הנכשלים, כאילו הפיתוי המיני הוא מכשול קל שאין כל קושי בהתגברות עליו. אדרבא, ראוי לסייע להם להילחם ביצרם כי אין אפוטרופוס

לעיון נוסף

1. 'י זקוביץ, "כי האדם יראה לעיניו וה' יראה ללבב" – על תחפושת וגמולה בסיפורי המקרא, אקדמון, 1998.
2. ש' נאה, "חרותא", סוגיות במחקר התלמודי: יום עיון לציון חמש שנים לפטירתו של אפרים א' אורבך, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, תשס"א, עמ' 10-27.
3. א' שאן, "אישה מסכה ותחפושת בספרות האגדה של חז"ל", בתוך: מגוון דעות והשקפות בתרבות ישראל: יום עיון, חוברת שישית, תשנ"ו, עמ' 29-52.